

DOSYA/GÖZLEM VE GÖRÜŞLER**DÜNYA BANKASI VE BENZER KURULUŞLARIN RAPORLARINDA YOKSULLUK, NE İÇİN, NE ZAMANDIR VAR?***Ahmet Haşim KÖSE**

Bu söyleşide bir uygarlık problemi olarak yoksulluk kavramını ele almayı hedefliyoruz. Yoksulluk nesnel olduğu kadar öznel boyutlara da sahip bir olgu. Bu nedenle tanımsal olana vurgu yapmayı ve bu amaçla Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) gibi kuruluşların bu alandaki çalışmalarını öne çıkarmayı hedefliyoruz.

Size göre iktisadi açıdan dünyada insanlığın en önemli sorunu nedir?

Sanırım farklı görüşlerden de olsa iktisatçıların ve elbette sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde yer alan uzmanların bu soruya ortak yanıtı yoksulluk olmalı. Çıplak bir gerçek olarak yoksulluk insanlığın ortak problemi olup, şiddetini giderek artırıyor. Dahası sorun yalnızca işsizlik ve gelir dağılımıyla ilişkili olmayıp, dışlanmışlıkları da içeren bir tür insani var olma sorunu haline dönüşmüş nitelikte. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün verilerine göre 2002 yılı sonunda 180 milyon kişi dünyada açık işsiz konumunda ve bu sayının gelecek on yıl içinde 500 milyonu bulması bekleniyor.

Dünya Bankası 2000/2001 Kalkınma Raporu'nu "Yoksullukla Mücadele" başlığıyla yayınladı. Raporun sonuçlarına göre dünya nüfusunun yaklaşık beşte biri mutlak olarak yoksul. Rapor mutlak yoksul tanımlamasını bir insanın fiziksel varlığını sürdürebilmesi yani beslenme

ve barınma giderlerini karşılayabilmesi için günlük 1 dolarlık minimum harcama yapması zorunluluğu üzerine kuruyor. Bir insanın bu minimum düzeyi karşılayamaması durumunda, biyolojik varlığını sürdürmesi olanaksız görünüyor. Söz konusu parasal ölçüt dünyanın her yerinde aynı anlam ve değeri taşımasa da, dünyada yaklaşık olarak 1.2 milyar kişi biyolojik olarak var olma tehdidiyle karşı karşıya. Üstelik bu kitle dünya coğrafyasına eşitte dağılmıyor ve bazı coğrafyalarda yoğunlaşarak, o coğrafyadaki yaşamın tümü üzerinde belirleyici oluyor. Aynı rapor mutlak yoksulların %43.5'inin Güney Asya'da, %24.3'ünün Güney Sahra'da ve %23.2'sinin Doğu Asya ve Pasifikte yaşadığını ortaya koyuyor.

Bu açıdan ülkemizin de durumu doğrusu pek parlak değil. DPT'nin 2001 yılı yayınlanan yoksulluk çalışmasının sonuçlarına göre ülkemizdeki nüfusun %15'i, ki bu yaklaşık 10 milyon insana denk düşmekte, günlük 1 dolar gelir düzeyine sahip değil, yani Dünya Bankası tanımlamasına göre mutlak olarak yoksul. Bu düzey 1.5 dolar olarak ele alınırsa söz konusu oran %38'e çıkıyor ve 25 milyon insanımızı kapsıyor. Bölgesel olarak bakıldığında ise manzara daha ürkütücü. Örneğin Güney Doğu Anadolu'da bu oran %44 düzeyinde.

Bu tür bir oluşumun karşısında sanırım yaşadığımız döneme ilişkin insanlık durumunu bunlardan daha çarpıcı hiçbir şey anlatamaz ve bu durum sosyal bilimlerle uğraşan hiçbir kimsenin de gündeminin dışında yer alamaz. Bu durum konuşmamın başında da belirttiğim gibi işsizlik ya da düşük ücret ikilemi de değildir. Bu haliyle yoksulluğa

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğr. Üyesi

muhatap olanların çoğu, çalışan yoksullardan daha çok, ekonomiden ve toplumdan "dışlanmış" olanlardan oluşmaktadır.

Dışlanmışlık kavramını biraz daha açabilir miyiz?

Genel olarak bakıldığında emek piyasalarının üç katmanlı bir yapı görünümünde olduğunu söylemek mümkündür. Bu yapının en üstünde yer alan ilk katman iş güvencesine ve belirli bir yaşam güvencesini koruma gücüne sahip olan arıncılık kesimidir. Bu kesim genellikle çok iyi eğitilmiş olup, nitelikli işgücü katmanını oluşturmaktadır. İkinci kesim ise görece olarak daha az nitelikli olan ya da neo-liberal saldırıyla birlikte giderek tasfiye edilen işlerde çalışan riskli gruptur. Bu grubun iş güvencesi ya hiç yoktur ya da kısa dönemli/koşulsaldır. Son grup ise hiçbir işi olmayan, iş arasa da sahip olduğu vasıfların hiçbir "piyasa" değeri olmadığı kaybetmişler kesimidir. Yani bu kitle büyük ölçüde değersizleştirilmiş insanlar topluluğudur. İsteselerde onların istihdam edilmeleri, iktisadi faaliyet alanları içinde yer almaları küresel piyasaların oluşturduğu değerlendirmenin mantığı içinde mümkün değildir. Kuşku verici olan da budur. Bir yanda daha çok tüketme ve daha çok üretme çılgınlığı, diğer yanda çalıştırılmayacak kadar değersiz görünen ve yaşamak için minimuma sahip olamayan insan kitleleri! Bu haliyle sorun bir insanlık ayıbıdır ve uygarlık sorunudur.

Yoksulluk ve dışlanma diye bahsettiğiniz şey yalnızca yaşadığımız dönemin mi sorunu yoksa bunun bir tarihi var mı?

Mutlak eşitlik insanlık tarihinin hiçbir döneminde yoktur elbet. Zaten konuşmayı böylesi bir arayışa sıkıştırmakta haksızlık olur ve kendi gerçeğini saptırır.

Ama, konuşmamızı örneğin kapitalizmin tarihi ile sınırlar ve dünya deneyimine bakarsak, ayırtmamız gereken olgu, yaşadığımız tarihin bu insanlık sorununun kapitalizmin başlangıç dönemlerindeki yoksulluk sorunundan kısmen farklı özelliklere sahip olduğudur. Başka bir ifadeyle dışlanmış olarak adlandırdığımız bu kitle örneğin sanayi devrimi İngiltere'sindeki "yedek işsizlerden" faklidir. Bir toplumsal yapı olarak kapitalizm ancak insan emeğinin de bir meta olduğu özgür emek piyasalarının kurulmasıyla gerçekleşmiştir.

Bu, örneğin İngiltere'de, Yoksulluk Yasası'nın yerini alan 1834'de Speenhamland kanunuyla olmuştur. Buna göre işsizlerin, yoksulların geçimlik ücret düzeyinde desteklenmeleri kaldırılarak var olmanın tüm koşulları piyasaya terk edilmiştir. Siyasal yapılanma olarak klasik liberalizme denk düşen bu süreç tüm insanlığa piyasa marifetiyle iş ve eşitlik vaadi üzerine kurulmuştur. Sermaye birikiminin yaygın ölçüde emek ve kaynak kullanımına dayandığı bu süreçte kuşkusuz işsizlik ve sefalet vardır. Ancak ücretli emek bu günden daha homojendir ve

birbiri yerine kolayca ikame edilebilir. Ama yaşadığımız dönem sermaye birikiminin emekle (ve böylelikle insan ve toplumla) kurduğu ilişki çok farklıdır. Sermayenin teknolojik yoğunlaşması emek işliklerini de önemli ölçüde farklılaştırmış, emeği birbiriyle ikamesi güçleşen daha heterojen katmanlar haline getirmiştir. Bir diğer gelişmede kapitalizmin sermaye açısından temel yasası olan "değersizleşme" süreci çok daha hızlanmıştır. Her şey çok çabuk buhar olup uçabilmekte, piyasalar açısından değerini yitirebilmektedir. Böylesi bir tarihsel süreçte bazı emek katmanları sermaye açısından artık hiçbir şey ifade etmemektedir. Biz bunu sevgili dostum Ahmet Öncü ile "sermayenin insandan uzaklaşması" olarak tanımlıyoruz. Bu aslında liberalizmin piyasalar marifetiyle toplum kurma projesinin de sonuna geldiğimizi müjdeliyor.

Düşünün Dünya Bankası küresel düzeyde yoksullukla mücadele programı altında günlük 1 dolar altında gelir elde edenlerin desteklenmesi gerektiğini tartışıyor. Diyelim ki bu program uygulandı. Bu basitçe Speenhamland öncesi döneme, yani özgür emek piyasası öncesi döneme, dönmek anlamına gelmez mi? Eğer öyleyse, bu kapitalizmin piyasalar ile toplum üzerinde kurduğu "rıza" ilişkisinin terk edilmesi ve yerine değersizleşmiş kitlelerin altan gelen haklı taleplerinin bastırılmasını hedefleyen "zora" dayalı politikaların almasına neden olacaktır. Kanımca yaşadığımız dönemdeki artan şiddetin nedeni de budur.

Bu noktadan kapitalizmin tarihi için toplu bir değerlendirme yaptığınızda ne söylemek istersiniz?

Sözünü ettiğim Dünya Bankası raporundan şunu rahatlıkla çıkarabiliriz ki dünyada sanayi kapitalizminin başlangıcı olarak kabul edebileceğimiz 1800'lerden beri gelir dağılımı bozuluyor. Bu gözlem sistematik bir olguya işaret ediyor. Kapitalizm belki insanlığın belirli coğrafyalarını ve belirli gruplarını zenginleştirdi ama bunun uygarlık üzerinde bir maliyeti vardı. İnsanın değersizleşmesi kabaca budur. Bu maliyetin küresel düzeydeki boyutlarıysa Dünya Bankası ve benzeri uluslararası kuruluşların "insani yardım" programları başlıklı sözde iyi niyetli çabalarıyla da aşılacak bir ölçekte de değildir. Bana kalırsa artık yalnızca iktisadi bir olgu da değil.

Sorunu bu boyuta taşıyan bizzat kapitalizmin pazar süreçleri ve mantık alanlarıyla toplumlar üzerinde kurduğu tahakkümdür. Bu tahakkümün en güçlü dilini iktisat oluşturmaktadır. Neyin karlı neyin zararlı olduğunu salt bir pazar ve fiyat ilişkisi olarak gören ve bunların toplumsal sonuçlarını konu edinmeyen ortodoks iktisat aklısıdır bahsettiğim. Dünya, bu akli temsil eden kişi ve kurumlar için yalnızca büyük bir pazardır. Ancak unutmamalıyız ki insanlık sorununun tartışan hiç kimse bizzat insanın kendisini hafife alamaz. Sosyal bilimci için konuşmanın öznesi insandır. İktisat disiplininin ilk metinlerine bakarsanız insan ve adalet arayışının bu metinlerin merkezinde yer aldığını görürsünüz. Adaletse yalnızca piyasa sorunu olarak

tanımlanmaz. Örneğin, piyasanın ünlü görünmez elini kavramsallaştıran ve günümüz liberal iktisatçıların sıkça atıfta bulunduğu A.Smith "fertlerin çoğunun yoksul ve perişan olduğu hiçbir toplumun refah içinde ve mutlu olması düşünülemez" demektir.

Bu gerçek neden unutuldu?

Bunda değişik süreçlerden bahsedilebilir. Ben bu açıdan dünya ekonomisinde 1970'li yıllardan bu yana süren uzun kriz ve yeniden yapılanma sürecini önemsiyorum. Küresel düzeyde süren kriz önceki dönemin refah devleti politikalarının büyük ölçüde terk edilmesine ve yerlerine neo-liberal politikaların ikame edilmesine yol açtı. Bu politikalar ana hatlarıyla dış ticaret ve sermaye hareketlerindeki kontrollerinin kaldırılmasını, devletin küçültülerek, kamusal alanın daraltılmasını hedefleyen politikalar. Bu amaçla bir yandan emek piyasaları esnekleştirilirken diğer yandan da özelleştirmeler ve sosyal harcamalardaki kısıtlamalarla kamu kesiminin ekonomi içindeki ağırlığı küçültülmekteydi. Ekonomiyi piyasaya indirgeyen bu yaklaşımlar, piyasayı özel sermayeye indirgemektedir. Böylelikle küresel düzeydeki neo-liberal strateji sermayenin önündeki küresel engellerin aşılması olup, sermayenin yeni "özgürlük" arayışıydı.

Bu küresel düzeyde paranın (ve para ikamelerinin) giderek reel sermaye ile olan bağlarının koparak kendinde bir varlığa dönüşmesidir. Ancak her yerde her şey olabilen bu varlık gerçek anlamda bir zenginliği temsil etmeyen kurgusal bir şeydir özünde. Para'nın küresel düzeydeki getirisi gerçek sermayenin getirisinden daha yüksek oluşu, sermayenin üretken faaliyetleri terk ederek spekülatif alanlara geçişinin de temel nedenidir. Sermayenin yapı kayışı küresel düzeyde yaşanmaktadır. Ve, küresel düzeyde sermaye ne zaman üretken formundan para formuna geçiyorsa, bu aynı zamanda küresel krizin de temel göstergesidir. Üretim süreci ve sonuçlarının değersizleşmesi olan kriz artan işsizliğin ve sözünü ettiğim değersizleşmenin de temel nedenidir.

Tablo. Dünya Bankası 1998 Yılı Yoksulluk Verileri(%)

	Mutlak Yoksulluk	Görelî Yoksulluk
Doğu Asya ve Pasifik	19.6	15.3
Avrupa ve Merkezi Asya	25.6	5.1
Latin Amerika	51.4	15.6
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	10.8	1.9
Güney Asya	40.2	40.0
Aşağı-Sahra Afrika	50.5	46.3
Dünya	37.0	26.2

Dünya Bankası mutlak yoksulluk çalışmalarının yanı sıra görelî yoksulluk ölçümleri de yapıyor? Bu kavramdan söz etmeniz mümkün mü?

Öncelikle Dünya Bankasının yoksulluk konusuna neden ilgi gösterdiği yanıtlanmalı. Kanımca bunun en önemli nedeni 1980'li yılları izleyerek bankanın uygulamaya koyduğu yapısal uyum ve istikrar politikaların tümü uygulandığı ülkelerde gelir dağılımının daha da bozulmasıyla sonuçlandı. Yani bankanın bu ilgisi bir tür zorunluluktur.

Banka iki temel yoksulluk tanımından hareket etmektedir. İlki sözünü ettiğim mutlak yoksulluk diğeri ise sizin sorduğunuz görelî yoksulluk. Görelî yoksulluk basitçe seçilen bir öznenin (kişi, hane halkı vb.,) toplumun bütününe göre konumunu tanımlamaktadır. Bu ayırım zenginlik yada fakirliğin kendi içinde katmanları olduğundan dolayı son derece önemlidir. Herkesin zenginlik ya da fakirlikte eşitlendiği bir dünyada zaten bu kavramların kendileri de anlamsızlaşacaktır.

Dünya Bankasının hazırladığı görelî yoksulluk endeksleri de toplumsal gelirin farklı gelir gruplarına dağılımını vermektedir. Buna göre bir toplumun mutlak gelir düzeyi ya da kişi başına düşen mutlak geliri yüksek olabilir ama gelir dağılımı bozuk olduğundan görelî yoksullaşma olabilir. Nitekim Dünya Bankası 2000/2001 "Yoksullukla Mücadele" raporundan derlenen verilerden de izlenebileceği gibi mutlak yoksulluk düzeyi düşük olan Avrupa ve Merkezi Asya ülke gruplarında görelî yoksulluk yüksektir. Ya da mutlak yoksulluk düzeyi yüksek olan Latin Amerika, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da görelî yoksulluk düşüktür.

Son olarak Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının da (UNDP) yoksulluk üzerine sürdürdüğü çalışmalar var. Bunlar hakkında ne söylemek istersiniz?

UNDP 1998 yılından beri İnsani Yoksulluk (ya da gelişme) Endeksleri yayınlıyor. Bu endeksler yalnızca gelir düzeyinde bir analizle sınırlı kalmayıp, bir toplumun refah düzeyinden yararlanabilme kapasitesini ölçmeye yöneliyor. Burada ülkeler 40 yaşından önce ölme riskleri, yetişkinlerde okuma yazma oranı, içme suyundan ve sağlık hizmetlerinden mahrumiyet oranı gibi gelişme ölçütlerine göre sınıflandırılıyor. Bu endeksler bir toplumdaki yoksul sayısı ya da oranının hesaplanmasına olanak vermese de, bir ülkenin yoksullukla mücadelede aldığı yolu anlamamıza yardımcı oluyor. Bu anlamıyla söz konusu çalışmalar yoksulluktan çok yoksunluğa (deprivation) işaret etmektedir.

Yoksunluk kavramı bir tür muktedir olma anlamı taşımakta olup, Amartya Sen'in yapabilirlik (capability) kavramından türetilmiştir. Buna göre bir kişinin gerçek yoksulluğu, sahip olduğu beşeri kapasitesini gerçekleştirememesi yani kendi üzerine muktedir

olamamasıdır. UNDP açısından ise bir toplumda mutlak anlamda yoksulluğun yoğunlaşması o toplumun geniş kesiminin toplumsal süreçlerden de dışlanması anlamına geliyor.

Bu açıdan UNDP'nin çabaları mutlaka bir katkıdır. Ancak yoksullukla mücadele önerilerinde bu kurumunda aslında küresel sermayenin kurumlarıyla ne derece benzerlik taşıdığını ortaya koymaktadır. UNDP'ye göre yapılması gereken toplumun yoksun kesimlerine belirli bir düzeye gelinceye kadar çeşitli kamusal yardım ve eğitim programları geliştirmeli ve kendi kaderlerine müdahale edebilir hale geldiklerinde bu yardımlar kaldırılmalıdır. Yani piyasanın değersiz kıldığı kitleler önce piyasanın yeniden değerlendirebileceği konuma getirilmeli ve ardından yeniden piyasaya terk edilmelidirler. UNDP açısından bu politikanın adı "etkin yönetim". Buna göre toplumsal politikanın asıl amacı ulusal yoksullukla mücadeleyi amaçlayan etkin politikalar oluşturmak ve

hayata geçirmektir. Buradaki sorumluluk öznesi UNDP çalışmalarında çok ta açık değildir. Bu açıdan görev bazen sivil topluma ve yerel yönetimlere, bazen de merkezi devlete verilmektedir.

Son olarak söyleyeceğiniz bir şey var mı?

Ben yaşadığımız olgunun tarihsel kimliğini ve ayırt edici özelliklerini unutmayalım derim. Yoksulluk ve dışlanma bir insanlık sorunu ve ayıbıdır. Düşünsenize çalışmak isteyen kitlelerin iş bulamadığı bir toplumda gelişmişlik ne anlama gelebilir. İnsanlığa siz değersizsiniz ve bu nedenle hak etmemişlerdensiniz diyebilen bir dünya topluluğu uygarlıktan söz edebilir mi? Değersizleşme ya da değersiz kılma aynı zamanda ahlaki bir şeydir de. İnsanı değersiz kılan hiçbir toplumsal yapı ahlaki değildir. Bu açıdan kapitalizmin bu evresi geçmişinden çok daha ahlaksızdır.